

PROBLEM CZASU W NOWELACH MIKOŁAJA LESKOWA

1

Dla badacza literatury problem czasu to przede wszystkim kwestia konstrukcji poszczególnych dzieł lub ich określonych grup gatunkowych, porządku procesów w nich przedstawionych, tempa ich przebiegu, ich ciągłości oraz dystansu na linii świat przedstawiony - sytuacja narracyjna¹. Odrębną - choć ściśle z powyższym tematem związaną - grupę stanowią zagadnienia z zakresu filozofii czasu. Chodzi tu oczywiście o określoną koncepcję filozoficzną danego pisarza, prezentowaną przezeń na kartach utworów. Czas staje się wtedy głównym przedmiotem rozważań autora.

W przypadku nowel Leskova filozoficzny aspekt tego tematu - czyli kwestia tak zwanego czasu ewokatywnego² - jest nieaktualny, zatem w grę wchodzić może jedynie problem czasu jako czynnika konstrukcyjnego, odgrywającego ważną rolę w organizowaniu świata przedstawionego.

W bogatej literaturze przedmiotu problem charakterystyki czasowej nowel Mikołaja Leskova nie był jak dotychczas przedmiotem dociekań³. Niniejsza praca stanowić więc będzie pierwszą próbę szerszego omówienia tej kwestii.

¹Zob. K. Bartoszyński, Problem konstrukcji czasu w utworach epickich, /w:/ Problemy teorii literatury, seria 2, Wrocław 1976, s. 195 - 249.

²Zob. K. Wyka, Problemy czasowości w "Chłopach" W. Reymonta, /w:/ O potrzebie historii literatury (studia polonistyczne z lat 1944 - 1967), PIW, Warszawa, s. 126.

³Cytaty z utworów M. Leskova zaczerpnięto z wydania: N. Leskow, Sobranije sočinienij w XI tomach, Moskwa 1956.

Bardzo ważną, jeżeli nie najważniejszą, dającą się wyodrębnić w utworze epickim płaszczyzną czasową jest czas zdarzeń przedstawionych, czyli w skrócie czas przedstawiony. Omówienie tej płaszczyzny czasowej wymaga rozpatrzenia następujących zagadnień: sposoby określania czasu, czyli sygnały wyznaczające orientację czasową, porządek przedstawienia zdarzeń, tempo ich przebiegu, rola form gramatycznych czasu, dystans czasowy, czyli relacja: płaszczyzna zdarzeń - płaszczyzna narracji.

Nie wszystkie zdarzenia w nowelach Leskova są jednakowo dokładnie określone czasowo. Bardziej ściśle są określenia dotyczące zdarzeń najważniejszych z punktu widzenia rozwoju fabuły. Jedne pisarz sygnuje datą, aczkolwiek niepełną, najczęściej podając tylko rok, rzadziej uściślając ją określeniem pory roku: "Это было летом 1854 года"⁴ ("Вук різмову"), miesiąca: "Это было в тридцать втором году в январе месяце" ("Demokrata rosyjski w Polsce" - "Русский демократ в Польше", 1879) lub okoliczności towarzyszących danemu zdarzeniu: "Это было в 1853 году, когда отношения между Россией и Францией были натянуты" ("Пигмей" - "Пигмей", 1868), inne zaś określa co do miesiąca, dnia (jego pory), godziny, rzadziej minuty.

Daty najczęściej występują w nowelach opatrzonych podtytułem "ze wspomnień", a nawiązujących do określonych faktów historycznych: "Antyki pieczerskie", "Klasztor kadetów" ("Кадетский монастырь", 1880), "Na końcu świata" ("На краю света", 1875) oraz w nowelach-kronikach: "Dawne lata we wsi Płodomasowo", "Podupadły ród". W utworach nie posiadających profilu historycznego data służy wzmocnieniu iluzji realności

⁴Kilka uwag na ten temat, poczynionych wszakże z punktu widzenia innego zagadnienia, zawierają prace: B. A. Uspien-skij, Poetika kompoziciji, Struktura chudożestwiennogo teks-ta i tipologija kompozicionnoj formy, Moskwa 1970, s. 77; L. Kapała, Opowieści i opowiadania satyryczne Mikołaja Leskova. Zagadnienia poetyki (praca doktorska), Gdańsk 1979, s. 16, 31 - 32.

treści utworu, jak to ma miejsce na przykład w "Byku piźmowym", gdzie wprowadzony na początku noweli sygnał czasowy "это было летом 1854 года" towarzyszy zdarzeniu, z historycznego punktu widzenia nie mającemu żadnego znaczenia, a mianowicie spotkaniu narratora z bohaterem tytułowym. Użycie konkretnej daty w połączeniu z narracją w pierwszej osobie stwarza pozory dokumentalizmu i sprawia, iż czytelnik skłonny jest przedstawić fikcyjne zdarzenia traktować jako realne.

Data jako określony sygnał czasowy wyznacza miejsce rzeczywistości przedstawionej w czasie rzeczywistości realnej, inaczej mówiąc, pozwala zlokalizować akcję danego utworu w konkretnym okresie historycznym, w konkretnej epoce. Możliwość taką wyklucza wykorzystanie przez pisarza daty w celu zakamufłowania treści satyrycznej utworu (Leskow-satyryk koźzysta jednak z innych środków mających zmylić cenzurę).

Obecność czasu realnej rzeczywistości w nowelach Leskova zaznacza się także przez fakty oraz postaci historyczne: mężów stanu, władców, artystów itd. Tak np. w "Wyspiarzach" bohaterowie wypowiadają się na temat występujących w Petersburgu aktorów. W czasie rozmowy padają nazwiska: Haase, Raabe, Orlidge. Wiadomo, że niemiecki aktor Friedrich Haase (1828 - 1911) występował z powodzeniem na scenach Petersburga w latach 1860 - 1865, a Hedwige Raabe (1844 - 1905) - w latach 1864 - 1868, zaś murzyński aktor Orlidge Ajra (1804 - 1867) co roku przyjeżdżał do stolicy ze spektaklami Shakespeare'a. Już w oparciu o te dane nietrudno ustalić, mimo braku dat, iż akcję utworu odnosić należy do lat sześćdziesiątych. Potwierdzają to daty opublikowania książek, których autorzy (A. Brem, S. Smiles) zostali wymienieni w końcowej części utworu. Książka Brema "Życie ptaków" ukazała się w 1866 roku, zaś książka Smilesa "Self-Help", opublikowana w 1860 roku, została przetłumaczona na język rosyjski w roku 1866.

W utworach odznaczających się dużą rozpiętością czasu

fabuły często powtarzającym się sygnałem czasowym są nazwy pór roku. W niektórych przypadkach, jak to ma miejsce np. w "Żywocie pewnej baby", pora roku jest cyklicznie występującym odcinkiem czasu. Swoją cyklicznością wyznacza on naturalny rytm życia mieszkańców wsi Gostomla.

W ramach tego segmentu czasowego "organizowane" są poszczególne zdarzenia. Cykl: zima - wiosna - lato - jesień - zima wystąpi w utworze trzykrotnie. Akcja utworu zaczyna się zimą (zamażpójście Nastazji) i kończy również zimą (śmierć bohaterki). W zimie ma miejsce także jeden z przełomowych momentów w życiu Nastazji - jej ucieczka z domu teściów. Charakterystyczne dla tej noweli jest także sprzężenie określeń czasowych z życiem codziennym bohaterów. Leskow operuje tu określeniami typowymi dla mieszkańców wsi, odzwierciedlającymi ich wierzenia, bliższymi ich życiu i przez to łatwiejszymi dla nich do zapamiętania. Są więc wśród tych określeń nazwy świąt kościelnych (рождество, святая неделя, на Михайлу архангела, с зимнего Николы), okresów poprzedzających te święta (Филиповка, великий пост) lub następujących po nich (масленица). Są również określenia nawiązujące do prac w polu (началась пашня, началось жниво) oraz w domu (к прядеву). W ten sposób w "Żywocie pewnej baby" określenia czasu, obok pierwiastka etnograficznego, są ważnym elementem współtworzącym koloryt życia mieszkańców wsi.

Obok zdarzeń dokładnie określonych czasowo, są w nowelach Leskova zdarzenia niedookreślone. Dotyczy to zwykle zdarzeń z punktu widzenia rozwoju fabuły mało istotnych, epizodycznych, nie unaocznionych, lecz podanych na zasadzie informacji odautorskiej. Często tym zdarzeniom towarzyszy sygnał czasowy "pewnego razu" (один раз, однажды, раз). Nie orientuje on w czasie. Nawet wtedy gdy zostaje uściślony dodatkowym określeniem, orientacja czasowa jest względna, zależy od punktu odniesienia. Tak np. w noweli "Wyspiarze" opis półsnu narratorki poprzedzony zostaje takim oto sygnałem: "Один раз в самые сумерки усталый более, чем когда-ли-

бо..." (III, 109). Nie sposób dociec, nawet w oparciu o czas fabuły, w jakim dniu miało miejsce wspomniane zdarzenie. Nie wnosi ścisłej orientacji również następny sygnał czasowy, którym autor rozpoczyna kolejny, XIV rozdział noweli: "Был вскоре за этим новый человеконенавистный петербургский день с семью различными погодами" (III, 110), gdyż odwołuje się on do poprzedniego, również nieścisłego.

Плыве stąd wniosek, iż sygnalizowanie zmian czasowych za pomocą słów o charakterze okazjonalnym: "pewnego razu" ("один раз", "однажды", "раз"), "wkrótce potem" ("вскоре за этим"), "później" ("позже"), "wcześniej" ("раньше") itd. pozwala określić miejsce danego zdarzenia w czasie fabuły lecz tylko wtedy, gdy zdarzenie poprzedzające lub następujące po nim jest ściśle określone czasowo.

Z relatywizacją czasu spotykamy się również wtedy, gdy jego bieg rejestrowany jest przy pomocy konkretnych mierników (rok, pora, miesiąc, tydzień, dzień, godzina, minuta, sekunda). Bieg ten odczuwany jest tylko dzięki zmianom następujących po sobie czynności. Oto charakterystyczny z tego punktu widzenia fragment "Rozbójnika" ("Разбойник", 1862): "Баба внесла большую чашку с квасом, в котором что-то плавало, поставила ее около нас на конце стола, положила три деревянные ложки и краюшку хлеба. Оба мужика и баба перекрестились на дверь, в которую глядел кусок темного неба, и начали ужин; старик присел около купца, а молодой и баба ели стоя. Гвоздиков опрокинул чашку и пошел на смену желтоглазому. Вошел желтоглазый, сел, налил чашку, откусил сахара и, перекрестившись двумя перстами, начал похлебывать". (I, 5)

Szczególna rola przypada tu czasownikom, które, określając daną czynność, pełnią rolę swoistych sygnałów czasowych (z wyjątkiem czasowników w zdaniach podrzędnych). Przy założeniu, że każdej czynności odpowiada określony odcinek czasowy, potrzebny do jej wykonania, każdy czasownik stanowi tu punkt końcowy poprzedniego odcinka i zarazem punkt początkowy następnego. Długość każdego z tych odcinków, jak i czas

sumaryczny, jest w tym przypadku wartością relatywną, jej określenie zależy bowiem od cech indywidualnych odbiorcy, jego doświadczenia czy sfery wyobraźniowej, do których pisarz się odwołuje.

3

Następna kwestia związana z płaszczyzną czasową zdarzeń przedstawionych dotyczy kolejności faz czasowych, czyli porządku temporalnego. Dla noweli Leskova charakterystyczne jest przedstawienie zdarzeń w porządku chronologicznym. Dominuje w nich zasada "rozwijanej wstęgi" (co pisarz sam wielokrotnie podkreślał), dlatego inwersja czasowa w jego utworach występuje niezmiernie rzadko, w minimalnym stopniu naruszając chronologię zdarzeń. W rozdziale VII drugiej części noweli "Dawne lata we wsi Płodomasowo" Leskow opisuje napad szajki złodziei na dom Płodomasowej, następnie, nie dokończony opis, informuje o fakcie, który miał miejsce nieco później (ujęcie złodziei przez wojsko i odebranie zrabowanych dóbr), by wrócić potem jeszcze raz do przerwanej relacji na temat samego wieczoru.

To drobne naruszenie chronologii zostaje natychmiast skorygowane. Leskow pisze: "Но для того, чтобы не нарушать последовательности нашего рассказа, возвратимся к ночи разбойничьего нападения на дом Плодомасовой". (III, 246)

Tego rodzaju "cofnięcia" czasu nie są, jak się wydaje, rezultatem jakichś głębszych założeń artystycznych autora i trudno je zaliczyć do chwytów podnoszących rangę artystyczną utworu. Nie należą jednakże do elementów utworu zupełnie zbędnych, służą bowiem ujawnieniu wszechwiedzy narratora. Naruszając zasadę chronologii, nie powodują one jednak przerwania ciągłości zdarzeń związanych jednością czasu przedstawionego.

W nowelach Leskova partie zdarzeń przedstawionych przeplatane są zdarzeniami nie przedstawionymi, lecz wskazanymi

informacją odautorską. Tak np. w "Wyspiarzach" zdarzenia przedstawiające życie Istomina do momentu wyjazdu z Petersburga sąsiadują ze zdarzeniami, które czytelnik poznaje jedynie w zarysie (pojedynek w Niemczech). Kolejna seria zdarzeń przedstawionych relacją unaoczniającą obejmuje powrót Istomina do Petersburga, jego wizytę u Norków, rozmowę z Idą, siostrą Mani Nork. Po nich znów następują zdarzenia wskazane informacją autorską (wyjazd bohatera ze stolicy, jego pobyt na Kaukazie).

To przeplatanie zdarzeń przedstawionych i tych, o których zjściu czytelnik zostaje poinformowany przez autora, nie powoduje przerwania linii czasu przedstawionego. Zostaje on tu "zastąpiony" czasem fabuły⁵.

Analogiczne przypadki 'spotkać można także w innych nowelach. W utworze "Śmiech i nieszczęście" zdarzenia, jakie miały miejsce w czasie pobytu Watażkowa za granicą (trwał on kilka lat), są zawarte w krótkiej informacji.

Przykładem takiej zwartej informacji autorskiej, mającej zastąpić zdarzenia przedstawione, jest początkowy fragment drugiej części "Dawnych lat we wsi Płodomasowo": "После свадьбы Марфы Андреевны протекло полтора десятка лет. (podkreślenie moje - F. L.) В эти годы отошел мирно и тихо к отцам старик Байпуров; к концу пятнадцатого года плодомасовского брака у Марфы Андреевны родился сын Алексей, которым порадовался укрошенный боярин Никита и старушка Байпурова, и в след за тем сами они обои, и зять и свекровь, в один и тот же год тоже переселились в вечность". (III, 221 - 222)

"Zastępowanie" czasu zdarzeń czasem fabuły to zjawisko dość często spotykane w tych nowelach Leskova, które charakteryzują się dużą rozpiętością czasu fabuły obejmującego okres od kilku do kilkudziesięciu lat ("Wędrowiec urzeczony" - "Очарованный странник", 1873, "Śmiech i nieszczęście", "Byk piżmowy", "Wyspiarze", "Dawne lata we wsi Płodomasowo", "Sa-

⁵Zob. S. Skwarczyńska, Wstęp do nauki o literaturze, t. 1, Warszawa 1954, s. 130.

modum"). Jest ono związane z koniecznością dokonywania skrótu czasowego, pozwalającego dłuższy okres wtłoczyć w ramy zwartego utworu, wybierania z "biografii" bohatera zdarzeń najważniejszych czy najbardziej reprezentatywnych, charakterystycznych dla danego okresu jego życia. Utwory składają się więc z odrębnych zdarzeń, scen pozornie obcych lecz połączonych postacią bohatera. Czas biograficzny bohatera zostaje podzielony na szereg odcinków dłuższych lub krótszych, mniej lub bardziej ważnych. Zdarzenia mało istotne, wypełniające niekiedy dość długi odcinek czasu, zostają zwykle wskazane informacją autorską. Pozwala to autorowi "Wyspiarzy" szybko "przeskoczyć" wiele lat i skupić się na zdarzeniach - jego zdaniem - ważniejszych z punktu widzenia sylwetki postaci czy idei utworu. Prowadzi to do pewnego rodzaju paradoksu, u którego podstaw leży nieproporcjonalny stosunek długości czasu narracji i trwania poszczególnych odcinków czasu fabuły. W jego rezultacie powstaje złudne odczucie, iż np. zdarzenie rozgrywające się w ciągu kilku godzin trwa dłużej niż okres kilkunastu lat. Charakterystycznym przykładem jest tu "Powiatowa Lady Macbeth". Krótki, liczący zaledwie 2 strony rozdział pierwszy zawierający informację o pięciu latach życia bohaterki, zamyka następujący passus: "Скучно жилось Екатерине Львовне в богатом свекровом доме в течение целых пяти лет ее жизни за неласковым мужем". (I, 88) W zestawieniu z owymi pięcioma latami scena w sadzie (rozd. VII) rozgrywająca się w ciągu kilku godzin, w subiektywnym odczuciu odbiorcy trwa znacznie dłużej.

Jest to rezultat zarówno celowo dokonanego skrótu czasowego, jak i relacji unaoczniającej, która czyni odbiorcę "naocznym" świadkiem rozgrywającej się sceny oraz powoduje zwolnienie tempa przepływu czasu wywołując złudzenie "rozciągnięcia" w czasie.

Dysponując takimi środkami jak skróty czasowe i narracja unaoczniająca, pisarz może w błyskawicznym tempie pokonywać odcinki czasu mało istotne oraz eksponować te, które odgrywają rolę pierwszoplanową.

Między tempem przebiegu zdarzeń a aktywnością bohatera istnieje ścisła zależność⁶, co bardzo wyraźnie zaznaczyło się np. w kompozycji noweli "Powiatowa Lady Macbeth". Katarzynę w okresie pierwszych pięciu lat małżeństwa, kiedy to poddaje się ona warunkom i porządkowi panującemu w domu męża, cechuje bierność. Życie jej jest bezbarwne. Charakterystyczny z tego punktu widzenia jest następujący fragment utworu: "Встанет свекор с мужем ранехонько, напьются в шесть часов чаю, да и по своим делам, а она одна слоняет слоны из комнаты в комнату. Везде чисто, везде тихо и пусто, лампы сияют перед образами, и нигде по дому ни звука живого, ни голоса человеческого. Походит, походит Катерина Львовна по пустым комнатам, начнет зевать со скуки и полезет по лесенке в свою супружескую опочивальню /.../. Тут тоже посидит, поглазеет /.../, опять ей зевнется, она и рада: прикорнет часок-другой, опять та же скука купеческого дома, от которой весело, говорят, даже удавиться". (I, 97 - 98) /Podkreślenia moje - F.L./

Dla bohaterki czas płynie zbyt wolno. By przybliżyć czytelnikowi odczucia bohaterki autor dokonuje kilku zabiegów stylistycznych (zastosowanie frazeologizmu "слонять слоны" i powtórzenia "походит, походит"; użycie emocjonalnie zabarwionych czasowników "полезет", "поглазеет" zamiast ich form neutralnych: "пойдет", "посмотрит", uporczywe powtarzanie rzeczownika "скука"), dzięki którym uzyskuje efekt "dłużenia się" czasu. Nie bez znaczenia jest także w tym przypadku zastosowanie praesens historicum oraz form czasu przyszłego występującego w funkcji czasu teraźniejszego, powodujących, jak to już podkreślono, zwolnienie tempa upływu czasu⁷.

Momentem przełomowym w życiu Katarzyny jest poznanie Siergieja, jednego z rządców w majątku męża. Dla bohaterki zaczyna się nowy okres życia. Teraz nie ma już miejsca na nu-

⁶ Ibidem.

⁷ K. Bartoszyński, op. cit., s. 210.

dę: droga jest każda chwila. Czas dla Katarzyny płynie teraz bardzo szybko. Jeżeli przedtem czekała ona, aż minie godzina, dwie, dzień to teraz "łowi" każdą chwilę. Zmienia się zdecydowanie jej sposób bycia. Następuje przebudzenie się natury, uśpionej nudnym trybem życia. Autor pisze: "Развернулась она вдруг во всю ширь своей проснувшейся натуры и такая стала решительная, что и унять ее нельзя". (I, 104) Gwałtowność zmiany, jaka zaszła w Katarzynie, wzrost jej aktywności w tekście wyrażone zostały słowami: "nagle" ("вдруг"), "nagły", "nieoczekiwany" ("внезапный"), wskazującymi na momentalność i przez to ostro kontrastującymi z powolnym tempem przebiegu zdarzeń, poprzedzających tę metamorfozę. Owo "nagle" ma w tym przypadku istotne znaczenie, gdyż pociąga za sobą zdarzenie ważne i decydujące w konsekwencji o dalszym losie bohaterki.

Wraz ze zmianą w zachowaniu się bohaterki zmienia się tempo przebiegu zdarzeń. Teraz następują one bardzo szybko, niemalże lawinowo (rozmowa z teściem po schwytaniu Siergieja, pierwsze morderstwo, scena miłosna w sadzie, sny Katarzyny, przyjazd męża, drugie morderstwo, przyjazd Fiedi Lamina, trzecie morderstwo, rozprawa sądowa, droga na katorgę, czwarte morderstwo i samobójstwo bohaterki).

Zróźnicowanie tempa upływu czasu widoczne jest także w obrębie poszczególnych scen. Oto jak przebiega rozmowa Katarzyny z mężem po jego powrocie. W początkowej fazie toczy się ona wolno. Repliki są dłuższe, mają miejsce dłuższe paauzy, zaś w komentarzu autorskim do dialogu powtarza się przysłówki "spokojnie". Jest to jednak spokój pozorny, bowiem napięcie rośnie z każdą chwilą. Wkrótce rozmowa przeradza się w kłótnię. Repliki ulegają teraz znacznemu skróceniu. Są one wypowiedzane jakby jednym tchem (dotyczy to przede wszystkim Katarzyny). Nie ma już przerw, jakie miały miejsce w pierwszej fazie. Wszystko rozgrywa się nieomal w ułamkach sekund. W incyzach dialogowych czasowniki "spokojnie": "odpowiedziała", "odpowiadała", "przemilczała" zastąpione zostają takimi, jak: "krzyknęła", "parsknęła", "wybuchnęła", "wyskoczyła", "rzuciła".

Punktem kulminacyjnym tej sceny jest śmierć męża Katarzyny. Po kulminacji wraz ze spadkiem napięcia następuje zmiana tempa, które wraca do normy. To uspokojenie tempa, szybki powrót bohaterki do równowagi kontrastuje z tragicznymi okolicznościami. Ujawnia ono określone cechy charakteru bohaterki, które dały o sobie znać w momencie dokonania trzeciej, najbardziej okrutnej zbrodni.

Modulując tempo przebiegu zdarzeń, Leskow często korzysta z możliwości, jakie stwarza zmiana form gramatycznych czasu. Formą zasadniczą jest forma czasu przeszłego. W wybranych momentach autor "Powiatowej Lady Macbeth" zastępuje ją formą czasu teraźniejszego (występującego w funkcji czasu przeszłego) lub przyszłego (występującego w funkcji czasu teraźniejszego). Wprowadzenie praesens historicum powoduje, jak to już wcześniej wspomniano, znaczne zwolnienie tempa lub chwilowe zatrzymanie biegu czasu. Wykorzystuje to pisarz między innymi w celu ukazania swoistego bezruchu w życiu bohatera (jak w przypadku Katarzyny Lwowny) lub dla rejestracji jego myśli, jak to ilustruje następujący fragment powieści "Pigmej": "По противоположному тротуару квартальный ходит /.../ думаю себе: не паром же он тут прогуливается. И вель поди на мой грех, может быть, еще этакой... из внимательных, орпенек, гляди, хочет выслужить и стоит теперь и соображает, что мол это за карета к посольскому дому подъехала? нет ли тут чего? да возьмет, вор, и заглянет в окно, а я тут и есть..." (II, 115)

Przez kilkadziesiąt sekund (przypuszczalny czas procesu myślowego bohatera) czas zdarzeń płynie bardzo wolno. Akcja jednak nie ulega zatrzymaniu. Ciągłość zostaje zachowana, bowiem analiza myślowa sytuacji, w jakiej znalazł się bohater, prowadzi do podjęcia decyzji o ucieczce z karety. Doprowadza więc do kolejnego zdarzenia.

Zmiany, szczególnie te, które dotyczą wyglądu zewnętrznego oraz sylwetki duchowej bohatera, to w przypadku nowel Leskowa jeden z istotnych czynników wskazujących bieg czasu bez względu na to, czy są one "rozciągnięte" w czasie i dokonują się wolno, czy też są jednostkowe i szybkie. Przeobrażenia jednostkowe dokonują się raptownie, "nagle" ("вдруг") i zazwyczaj zaskakują, nie są bowiem motywowane przebiegiem fabuły. O ile w przypadku Katarzyny Lwowny ("Powiatowa Lady Macbeth") czytelnik może jeszcze przypuszczać, że zmiana w życiu bohaterki prędzej czy później musi nastąpić (podstawę takiej supozycji stanowi widoczny kontrast między "żywą" naturą postaci a zmuszającymi ją do bezczynności i wywołującymi nudę warunkami panującymi w domu męża), o tyle zmiana usposobienia Mani Nork ("Wyspiarze") jest faktem pozabawionym motywacji. Bohaterka pewnego ranka obudziła się jako zupełnie inne dziecko: zawsze wesoła i żywa dziewczynka "nagle" stała się poważna, zamysłona.

Tego typu zmiana w sylwetce duchowej postaci zawsze brzemienne jest w skutki: w dużym stopniu określa jej dalsze losy. Katarzynę Lwownę doprowadzi ona do serii zabójstw a następnie do samobójstwa, zaś zainteresowania literaturą piękną (Goethe, Schiller), wpłyną na ukształtowanie cech charakteru Mani Nork, określą jej ideał miłości i w rezultacie doprowadzą do przeżycia przez nią tragedii, której finałem będzie chwilowy pobyt w szpitalu dla nerwowo chorych; pozwolą jej jednakże również stać się jednostką twórczą (bohaterka została pisarką).

W przypadku zmian długofalowych sam proces ich zachodzenia często pozostaje ukryty przed czytelnikiem, a autor przedstawia jedynie końcowy ich rezultat. Oto jeden z bohaterów "Pigmeja" jeszcze jako młody człowiek znika z pola widzenia czytelnika, by ponownie ukazać się, lecz już z "pięt-

nem" czasu ("возмужал и постарел"). Podobnie w noweli "Byk piźmowy" narrator opisuje swój dom rodzinny z punktu widzenia zmian, jakie zaszły w ciągu czterech lat jego nieobecności, zaś w "Żywocie pewnej baby" przedstawia wieś Gostomlę z perspektywy pięciu lat, które upłynęły od chwili jego wyjazdu ("все, что завяло и что на место завялого выросло").

5

Z przeprowadzonej analizy płyną następujące wnioski:

1. W nowelach Leskova czas nie staje się nigdy odrębnym tematem, odgrywa wszakże rolę ważnego czynnika konstrukcyjnego, współtworzącego, dzięki charakterystycznym określeniom, koloryt środowiska, wpływa na organizowanie układów fabularnych, ma także duże znaczenie dla charakterystyki postaci.

2. Ścisłość określenia czasowego poszczególnych przedstawionych zdarzeń bądź ich niedookreślenie związane jest z miejscem, jakie zajmują one w kompozycji utworu. Zdarzeniom, posiadającym istotne znaczenie z punktu widzenia rozwoju fabuły czy budowania postaci, towarzyszą dokładniejsze sygnały czasowe.

3. Związane z niedookreśleniem czasowym zdarzeń zjawisko relatywizacji czasu występuje nie tylko w przypadku użycia przez pisarza słów okazjonalnych, lecz i wówczas, gdy bieg czasu nie jest rejestrowany przy pomocy konkretnych mierników. Jest on odczuwalny tylko dzięki zmianom następujących po sobie czynności (szczególna rola przypada wówczas czasownikom).

4. Utwory Leskova bardzo mocno osadzone są w realiach rzeczywistości rosyjskiej, stąd stała w nich obecność czasu historycznego, uwidaczniająca się przede wszystkim poprzez fakty, daty, postaci historyczne.

5. Porządek temporalny zdeterminowany jest przez dążenie Leskova do zachowania naturalnego biegu zdarzeń; sprawia

to, iż inwersja czasowa jest zjawiskiem niezmiernie rzadkim i w minimalnym stopniu naruszającym zasadę chronologii.

6. Pisarz często "zastępuje" czas zdarzeń przedstawionych czasem fabuły. Zjawisko to, podobnie jak przeplatanie partii zdarzeń przedstawionych zdarzeniami wskazanymi informacją autorską, wynika z konieczności dokonywania skrótów czasowego.

7. Na tempo przebiegu zdarzeń, na ich rytm wpływa zarówno postawa bohatera (pasywna lub aktywna), jak i zmiana form gramatycznych czasu, skrót czasowy, "zastępowanie" czasu zdarzeń przedstawionych czasem fabuły.

8. Zróznicowanie tempa upływu czasu widoczne jest nie tylko w fabule, lecz także w obrębie poszczególnych scen.

9. Ważnym wskaźnikiem biegu czasu są zmiany, szczególnie te, które dotyczą wyglądu zewnętrznego bohatera oraz jego sylwetki duchowej. Przeobrażenia jednostkowe dokonujące się szybko i najczęściej nie posiadające motywacji fabularnej odgrywają ważną rolę w kompozycji utworu: stanowią one swego rodzaju granicę dzielącą czas biograficzny postaci na dwa okresy. Są momentami przełomowymi w życiu bohatera, określającymi dalsze jego losy.

ПРОБЛЕМА ВРЕМЕНИ В РАССКАЗАХ И ПОВЕСТЯХ НИКОЛАЯ ЛЕСКОВА

Автор статьи рассматривает время не в его философском аспекте; а как важный фактор, играющий существенную роль в структуре рассказов и повестей Николая Лескова, соучаствующий в организации изображенной действительности /характеристика персонажей, развитие сюжета и т. д./.